# GRAIKŲ KALBOS KIRČIAVIMO TEORIJOS IR GRIGALIAUS SVENTICKIO *ODARION* (1604) EILĖDARA

**Mindaugas Strockis**

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros lektorius

Kaip buvo parodyta ankstesniame šiai temai skirtame straipsnyje (Strockis, 2001, 106–116), XVII a. pradžioje Vilniaus universitete buvo vartojama senosios graikų kalbos kirčiavimo sistema, klasikinės filologijos istorijoje žinoma Heninijaus vardu, t. y. graikiškų žodžių kirčiavimas pagal lotynų kalbos taisykles, ignoruojant graikų kirčio ženklus.

Ši sistema buvo pritaikyta Grigaliaus Sventickio (1577–1617) eilėraštyje *Odarion*, išleistame 1604 m. (*Theatrum*, 104–106). Kaip buvo išnagrinėta, *Odarion* galima skaityti dviem skirtingais būdais: arba klasikinėmis sapfinėmis strofomis, arba kaip rimuotą silabinės eilėdaros eilėraštį.

Pavyzdžiui, pirmoji *Odarion* strofa atrodo taip:

Κάζετ' ἀνθηρὸν Κασιμεῖρον[1] ἱρόν,
Ζηνὸς ὦ φρουραὶ μεγάλοιο κοῦραι,
ἀνέρας Μοῦσαι ζαθέους ὑδοῦσαι,
ἄσμα φιλοῦσαι.[2]

Ją galima laikyti *stropha Sapphica minor* (skiemuo *in arsi* paryškintas):

***Kazet' anthēron Kasimeiron hīron,***
***Zēnos ō phrourai megaloio kourai,***
***āneras Mousai zatheous hydousai,***
***āsma philousai.***

Kirčiuojant graikų kalbos žodžius pagal Heninijaus sistemą ir vartojant bizantiškąjį tarimą, kuris yra beveik tapatus dabartinės graikų kalbos tarimui, tekstas tampa rimuotu silabiniu eilėraščiu (Heninijaus sistema kirčiuotas skiemuo paryškintas):

***Kazet' anthiron || Kasimiron iron,***
***Zinos o frure || megalio kure,***
***aneras Muse || zatheus iduse,***
***asma filuse.***[3]

Tokią sapfinės strofos atmainą toliau vadinsime *Odarion* strofa.

[1] Tokia graikuota Kazimiero vardo forma pasirinkta neatsitiktinai; ja siekiama sukurti graikiškos etimologijos iliuziją. Sąmoningas etimologizavimas matyti iš kito Vilniaus universiteto studento Jono Kraikovskio (Ioannes Kraykowski) hegzametro eilutės (tame pačiame leidinyje kartu su *Odarion*):

Παντοίαις ἀρεταῖς Κασιμεῖρε κεκασμένε μεῖραξ („O Kazimierai, visokiomis dorybėmis išpuoštas jaunuoli.") (*Theatridium* 57 = Corpusculum 134)

Taip pat pastebime, kad ir *Odarion* prasideda žodžiu κάζετε, kurio dalyvis yra κεκασμένος. Panašiai ir lotynizuota šio vardo forma *Casimīrus* būdavo sąmoningai asocijuojama su žodžiu *mīrus* („nuostabus"). Žinoma, visa tai neturi nieko bendro su tikrąja Kazimiero vardo etimologija.

[2] „Šlovinkite jaunąjį šv. Kazimierą, / o didžiojo Dzeuso palydovės, mergelės / Mūzos, pagerbiančios dieviškus vyrus, / mėgstančios giesmę." (Strockis, 2001, 111)

[3] Cezūras galima laikyti eilučių ribomis ir tokiu būdu grafiškai išdėstyti strofą 7 eilutėmis, akivaizdžiau atskleidžiant akcentinį ritmą ir rimavimą, kaip buvo padaryta ankstesniame straipsnyje (*ten pat*, 2001, 109).

Dabar reikia išsiaiškinti du klausimus: kokią vietą *Odarion* strofa užima sapfinės strofos istorijoje ir kokią vietą lotyniškasis graikų kalbos kirčiavimas, jau XVII a. pradžioje vartotas Vilniaus universitete, užima Heninijaus sistemos istorijoje.

Iš *Odarion* teksto matome, kad kvantitatyvinė *Odarion* strofos pusė yra visiškai taisyklinga *stropha Sapphica*, kurią galima skanduoti taip pat, kaip

Ποικιλόθρον' ἀθανάτ' Ἀφρόδιτα.[4]
(Sappho, fr. 1, 1)

Pastebime, kad, bandymo dėlei pamėginę pritaikyti Heninijaus akcentuaciją minėtajai ar bet kuriai kitai autentiškai Sapfo eilutei, *Odarion* akcentinio ritmo[5] negausime (apie rimavimą, žinoma, čia nekalbama). Vadinasi, *Odarion* strofa, nors ir tenkina visus autentiškosios sapfinės strofos reikalavimus, iš tiesų yra šiek tiek transformuota.

Išsiaiškinkime šios transformacijos prigimtį.

Matome, kad *Odarion* strofos vienuolikaskiemenė eilutė visada skyla į du atskirus rimuotus segmentus, kurių pirmasis yra 5, o antrasis 6 skiemenų ilgio. Kitaip tariant, vienuolikaskiemenę eilutę visada dalija cezūra po 5-ojo skiemens:

Κάζετ' ἀνθηρὸν || Κασιμεῖρον ἱρόν.

Kaip matyti iš tekstų, autentiškoje Sapfo strofoje cezūra po 5-ojo skiemens nėra būtina, nors ir nedraudžiama: plg. cituotą fr. 1, 1 ir

τὰς ἔμας αὔδας || ἀίοισα πήλοι.
(Sappho, fr. 1, 6)

Taigi akivaizdu, kad cezūra po 5-ojo skiemens, Sapfo strofose nebūtina arba fakultatyvi[6], *Odarion* strofoje yra privaloma.

Pastebime, kad vienuolikaskiemenės *Odarion* eilutės abiejų segmentų paskutiniai 2 skiemenys rimuojami vadinamaisiais moteriškaisiais rimais: bizantiškuoju tarimu ir Heninijaus kirčiavimu: *anthiron – iron* etc. Dėl to būtina, kad 4-asis sapfinės eilutės skiemuo būtų ilgas, nes tik tuomet jis galės būti kirčiuotas pagal Heninijaus sistemą. Trumpas priešpaskutinis žodžio skiemuo pagal Heninijaus sistemą negalėtų būti kirčiuotas, bet jo kirtis būtinai reikalingas sudaryti rimui. Be to, 4-asis eilutės skiemuo tuo pat metu turi būti priešpaskutinis žodžio skiemuo, nes taip verčia po 5-ojo skiemens esanti cezūra, t. y. žodžio pabaiga.

Autentiškose Sapfo strofose 4-ojo skiemens ilgumas, kaip žinia, yra fakultatyvus (*anceps*); jis gali būti ir ilgas, kaip fr. 1, 6, ir trumpas, kaip fr. 1, 1[7].

Tokiu būdu pamatėme, kad *Odarion* strofą nuo Sapfo strofų skiria du apribojimai: buvęs *anceps*, 4-asis skiemuo *Odarion* eilutėje yra visuomet ilgas, o fakultatyvi cezūra po 5-ojo skiemens tampa privaloma.

Išvada aiški: Sventickio *Odarion* kvantitatyvinė eilėdara imituoja ne graikiškąją pačios Sapfo, bet lotynišką Horacijaus sapfinę strofą.

Kaip žinoma, Katulas, pirmasis pritaikęs lotynų kalbai Sapfo strofą, vartojo ją nepakeistą, o tokius du apribojimus pirmasis įvedė Horacijus

[4] Liet. vertimą žr. Zabulis, 2002, 44.

[5] Eilėraščio ritmą, pagrįstą ne skiemenų kiekybe, o žodžio kirčiu, sąmoningai vadinsime akcentiniu, o ne toniniu, kaip dažnai įprasta, ritmu, kad būtų išvengta klaidinančio terminų dviprasmiškumo. Iš tiesų senojoje graikų kalboje, turėjusioje toninį (=melodinį, muzikinį) kirtį, neegzistavo toninė (=akcentinė) eilėdara. Kai graikų (ir lotynų) kirtis liovėsi būti toninis (=melodinis, t. y. virto dinaminiu), atsirado toninė (=akcentinė, kirčiuota) eilėdara.

[6] Tą patį pamatytume, išanalizavę Katulo vartotas sapfines eilutes: *Ille mi par esse deo videtur,* bet *ille, si fas est,* || *superare divos* (Catull. *Carm.* 51, 1–2, tai yra Sapfo, fr. 31 vertimas). Katulo sapfinių strofų struktūra yra visiškai identiška pačios Sapfo stroforns.

[7] Tą patį matome ir Katulo sapfinėse eilutėse: *Ille mi pār esse deo videtur* (Catull. *Carm.* 51, 1), bet *otium, Cătulle, tibi molestum (e)st* (id. 13).

(Allen, 1973, 348, Girdzijauskas, 1998, 49), pavyzdžiui:

*Rectius vīves, || Licini, neque altum*
*semper urgĕndo || neque, dum procellas*
*cautus horrĕscis, || nimium premendo*
*litus iniquum.*[8]

(Horat. *Carm.* 2, 10, 1–4)

Tik retkarčiais Horacijus nesilaikydavo cezūros po 5-ojo skiemens reikalavimo:

*nuntium curvaeque lyrae parentem*[9]

(Horat. *Carm.* 1, 10, 6)

W. S. Allenas (Allen, 1973, 348–349) teigia, kad privalomą 5-ojo skiemens cezūrą Horacijus pavartojo savo ankstyvuosiuose kūriniuose, o vėlesnėje kūryboje šį griežtą reikalavimą sušvelnino, tačiau, nepaisant to, Horacijaus transformuota sapfinės strofos atmaina prigijo lotynų eilėdaroje.

Horacijaus strofoje cezūra atskirtas vienuolikaskiemenės eilutės segmentas tampa metriškai beveik identiškas paskutinei penkiaskiemenei strofos eilutei; dažniausiai skiriasi tik 3-iojo skiemens kiekybė. Pavyzdžiui, segmentas *rectius vives* (– ◡ – – –) beveik tapatus eilutei *litus iniquum* (– ◡ ◡ – ⏑)[10]. Tai tarsi suteikia sapfinei strofai daugiau simetrijos ir reguliarumo[11].

Taip pat nesunku įsitikinti, kad Horacijaus modifikuotoje sapfinėje strofoje lotyniškų žodžių gramatiniai kirčiai dažnai išsidėsto labai reguliariai, tarsi sudarydami lygiagretų akcentinį ritmą, skirtingą nuo kiekybinio. Kai kada manoma (Allen, 1973), kad jau klasikiniais laikais ne tik kiekybinis, bet ir akcentinis ritmas romėnams buvęs reikšmingas. Su tuo nelengva sutikti, tačiau akivaizdu, kad vėliau[12] akcentinis ritmas iš tiesų tapo labai svarbus. Dėl to Horacijaus modifikuota sapfinė strofa Viduramžiais buvo dažnai kuriami krikščioniški himnai.

Daug duomenų rodo, kad Viduramžių sapfinės strofos buvo recituojamos akcentiniu ritmu. Tai atskleidžia jose atsirandantis rimavimas[13]:

*O salutaris micans stella maris.*[14]

Matome, kad skanduojama kiekybiniu sapfinės strofos ritmu, ši eilutė neturėtų aiškaus ri-

---

[8] Henriko Zabulio vertimas: „Elgsies teisingiau, jei neplauksi nuolat / į gelmes toli, nei, pabūgęs vėtrų, / o Licinijau, ne per daug tetrinsi / krantą neramų" (Zabulis, 1977, 96).

[9] Liet. vertimą žr. *ten pat*, 1977, 52.

[10] Panašiai pentemimerinės (τομὴ πενθημιμερής, *caesura semiquinaria*) cezūros atskirtas hegzametro eilutės segmentas yra identiškas arba bent izochroniškas pirmajam pentametro eilutės segmentui:

Ὦ ξεῖν', ἀγγέλλειν || Λακεδαιμονίοις ὅτι τῇδε
κείμεθα, τοῖς κείνων || ῥήμασι πειθόμενοι. (Simonid. 249 ap. Herodot. 7, 228)

[11] Alleno teigimu (Allen, 1973, 348), Horacijaus reformos priežastys nėra aiškiai žinomos.

[12] Rupprechtas (Rupprecht, 1950, 9) ir Niedermannas (Niedermann, 1925, 14) mano, kad klasikinė prozodijos sistema ir kiekybinė eilėdara tiek lotynų, tiek graikų kalbose žlugo apie III–IV a. po Kr. Kai kas vis dėlto lotynų poezijoje žlugimo pėdsakų randa daug anksčiau ar net mano, kad graikiškoji kiekybinė eilėdara lotynų kalboje iš viso niekada nebuvo tikrai prigijusi, o atitinkamo išsilavinimo neturintys romėnai net ir klasikiniais laikais suvokdavo tik akcentinį ritmą (Allen, 1973, 339–340). Su tuo itin sunku sutikti, be to, tam prieštarauja Antikos retorių ir filologų liudijimai bei kiti duomenys.

[13] Antikos eilėdaroje rimai (*homoeoteleuta*) yra labai retas ir dažnai tik atsitiktinis reiškinys. Vienas ryškesnių pavyzdžių klasikiniame lotynų hegzametre:

*Non satis est pulchra esse poemata; dulcia sunto*
*et quocumque volent animum auditoris agunto.* (Horat. *Ars poet.* 99–100)

Atrodo, kad sąmoningas rimavimas buvo būdingas tik liaudies poezijai, nepatyrusiai graikų įtakos:

*Nec huic morbo caput crescat,*
*aut, si creverit, tabescat.* (Anon. Ep. et Lyr. fr. 4) Šio archajiško užkeikimo nuo podagros akcentinis ritmas ir rimavimas stebinamai tiksliai atitinka daugiau nei po tūkstančio metų sukurtą krikščionišką himną:

*Dies irae, dies illa,*
*qua resurget ex favilla...* (*Dies irae*, 1–2, Thomas Celano, XIII a.)

[14] „O išganinga spindinti jūros žvaigžde." Nežinomo autoriaus originalas cituojamas pagal Allen, 1973, 349.

mavimo, o jei perskaitytume ją natūraliu kirčiavimu, abu cezūra atskirti segmentai būtų tiksliai surimuoti[15].

Pradėjus Horacijaus reformuotą sapfinę strofą skaityti natūraliu žodžių kirčiavimu, savaime atsirado dar viena inovacija: Horacijaus cezūros atskirtas sapfinės eilutės pirmasis segmentas tapo *visiškai* identiškas trumpajai ketvirtajai strofos eilutei: ***Rectius vives*** (´××´×) = ***litus iniquum*** (´××´×). Lygiai tą patį matome ir *Odarion* strofoje: Heninijaus kirčiavimu, **ἀνέρας Μοῦσαι** (´××´×) = **ἅσμα φιλοῦσαι** (´××´×).

Taigi Viduramžių poezijoje sapfinė strofa, net jei ir lieka grafinis jos išdėstymas 4 eilutėmis, iš tikrųjų virsta 7 eilučių strofa, sudaryta iš keturių penkiaskiemenių eilučių su identišku akcentiniu ritmu, tarp kurių įsiterpia trys šešiaskiemenės eilutės, turinčios taip pat reguliarų ir tarpusavyje beveik identišką akcentinį ritmą.

Šį sapfinės strofos perdalijimą į 7 eilutes Viduramžių lotynų poezijoje tyrinėtojai jau yra pastebėję (Allen, 1973, 349–350). Pavyzdžiui, Pauliaus Diakono (Paulus Diaconus, VIII a.) *Himnas šv. Jonui Krikštytojui* irgi parašytas Horacijaus sapfine strofa:

*Ut queant laxis* | | *resonare fibris*
*Mira gestorum* | | *famuli tuorum*
*Solve polluti* | | *labii reatum,*
*Sancte Iohannes.*[16]

XI a. Gvidonas Aretietis (Guido d'Arezzo, Aretino, Arretinus, apie 990–1050) šios strofos žodžių pirmaisiais skiemenimis pavadino gamos natas. Išdėstę strofą 7 eilutėmis matome, kad natų pavadinimams buvo paimti pirmieji kiekvienos *faktinės eilutės* skiemenys[17]:

| | |
|---|---|
| *Ut* queant laxis | ´××´× |
| *re*sonare fibris | ××´×´× |
| *Mi*ra gestorum | ´××´× |
| *fa*muli tuorum | ´ ×××´× |
| *Sol*ve polluti | ´××´× |
| *la*bii reatum, | ´ ×××´× |
| *S*ancte *I*ohannes. | ´××´× |

Taip pat matome labai reguliarų šių eilučių akcentinį ritmą ir rimavimo užuomazgas: 1-oji ir 2-oji eilutės (segmentai) baigiasi apytiksliais *homoeoteleuta*, o 3-ioji ir 4-oji surimuotos visai tiksliai.

Ši Pauliaus Diakono strofa jau visai tapati *Odarion* strofai; *Odarion* strofa skiriasi tik tikslesniu rimavimu.

Iš pažiūros toks posmas jau nedaug teturi bendra su Sapfo eilėdara, tačiau atkreipkime dėmesį, kad ir Diakono, ir *Odarion* strofos, nepaisant inovacijų, savo kvantitatyvine sandara visiškai tenkina autentiškosios Sapfo strofos reikalavimus: akcentinis ritmas ir rimavimas visai negriauna lygiagrečiai egzistuojančio kiekybinio metro.

Taigi matome, kad greta kvantitatyvinės tuo pačiu metu vartojama silabinė rimuota *Odarion* eilėdara atitinka Viduramžių lotyniškus himnus, kuriems atstovauja Diakono *Himnas šv. Jonui*.

XVII a. tokia pati eilėdara buvo pritaikyta ir lietuvių kalbai. Viduramžiškąja akcentine sapfine strofa buvo lietuviškai išverstos kai kurios

[15] Viduramžiais (maždaug nuo IX a.) analogiškai buvo transformuotas ir hegzametras: cezūros (dažniausiai pentemimerinės) atskirti eilutės segmentai buvo rimuojami, tačiau rimas atsiskleisdavo tik skaitant hegzametrą natūraliaisiais kirčiais, o ne klasikiniu skandavimu: *Fervet amore Paris,* | | *Troianis immolat aris* (*Carmina Burana*; cituojama pagal Allen, 1973, 345). Tai vadinamosios leoninės eilės (*versus Leonini*): *ten pat*, 345, Girdzijauskas, 1998, 34. Tokia sistema buvo sukurta eilių prūsų (1369? m. hegzametras) ir lietuvių (1648 m. sveikinimas Vladislovui Vazai) kalbomis.

[16] „Kad galėtų nevaržomi dainuoti / tarnai tavo žygių stebuklus, / atleisk sutepštų lūpų kaltę, / šventasis Jonai."

[17] Tik septinosios natos pavadinimas buvo sudarytas iš paskutinės eilutės žodžių pirmųjų raidžių. Be to, pirmosios natos pavadinimas *ut* vėliau buvo pakeistas į *do*.

Saliamono Slavočinskio (?–1660) krikščioniškos giesmės. Pavyzdžiui, lotyniško himno *Eia solennis resonet* vertimo fragmentas (Slavočinskis, 1958, 210 = 1646 leidimo I, 148; cezūros pažymėtos cituojant)[18]:

*Patsay tarp žmoniu || kurius atwadawa,*
*Budamas: pakwiet || anus pitump sawa,*
*Pats sawe duona || ir gierimu roda,*
*Kad krauia duoda.*

Slavočinskio strofa yra iš esmės tapati silabiniam *Odarion* eilėdaros aspektui. Lietuviškoji strofa skiriasi tik paprastesne rimavimo schema: *Odarion* AA BB CCC, lietuviškos giesmės xA xA xBB[19].

Akcentinį ritmą Viduramžių sapfinėje strofoje, kaip ir lietuviškoje Slavočinskio strofoje, sudaro natūralus žodžio kirtis. Graikų kalba parašyto *Odarion* strofoje jį sudaro graikiškiems žodžiams pritaikytas Heninijaus kirčiavimas.

Dabar reikia išsiaiškinti vadinamosios Heninijaus sistemos kilmę ir istoriją.

Heninijaus kričiavimo pradininku tradiciškai laikomas olandų filologas Henrikas Kristijonas Heninijus (Henninius, Henning), 1684 m. išleidęs veikalą ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΟΡΘΩΙΔΟΣ. Vis dėlto žinoma, kad anksčiau už Heninijų visus pagrindinius šio mokymo teiginius suformulavo kitas olandas, Izaokas Vosijus (Isaacus Vossius, Isaak Voss, 1618–1689) veikale *De poematum cantu* (1673)[20]. Rinkinys *Theatrum S. Casimiri* išleistas 1604 m., taigi *Odarion* kūrimo metu net ir Heninijaus pirmtakas Vosijus dar nebuvo gimęs. Dėl to kyla klausimas, iš kur tuo metu vos prieš 25 metus įkurtame Vilniaus universitete galėjo atsirasti ši graikų kalbos kirčiavimo sistema.

Išsiaiškinkime Heninijaus sistemos vidinę logiką ir jos kilmės priežastis. Mūsų laikais ši sistema yra pelnytai pamiršta. Kokie gi argumentai įtikino XVI–XVII a. filologus pritarti šiai keistai teorijai, kad graikų kalbos žodžius esą derėtų kirčiuoti pagal lotynų kalbos taisykles?

Heninijaus sistema kilo iš klaidingo klasikinės eilėdaros interpretavimo.

Mūsų laikais visuotinai žinoma, kad klasikinei graikų eilėdarai žodžio kirčio vieta nebuvo svarbi. Senosios graikų kalbos žodžio kirtis buvo toninės prigimties ir visiškai netrukdė metriniam iktui. Čia nevardysime visų šio abejonių nekeliančio teiginio įrodymų. Pacituosime tik vieną iliustratyvų Menandro fragmentą:

πεποιήκατ' ἔργον οὐχ ἑταίρων, [Παρμένων,
μὰ Δί'] ἀλλ' ἑταιρῶν· ταῦτα δ' ὄντα γράμματα
⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ –
τὴν προσαγόρευσιν οὐ σφόδρ' εὔσημον ποιεῖ.[21]
(Men. apud Athen. 13, 28
(fr. 381 Kock) = Hanschke, 1914, 8)

Matome, kad žodžiai ἑταίρων ir ἑταιρῶν turi tą patį metrinį skandavimą ⏑ ⏑ –, tačiau, nepaisant to, jų skirtingas gramatinis kirtis komedijos žiūrovams turėjo būti aiškiai girdimas, nes dėl kirčio atsiranda žodžių žaismas.

Taigi klasikinėje graikų eilėdaroje žodžio kirčio ir metrinio ikto sutapimo nebuvo nei siekiama, nei vengiama (Lejeune, 1955, 266)[22].

[18] Žr. t. p. Girdzijauskas, 1998, 49.

[19] Tokia eilėdara lietuviškose katalikų giesmėse vartojama iki mūsų dienų, pavyzdžiui: *Didi patronka || vardu Veronika, / Ašarodama || čia Ponq sutiko, / Apšluostė veidą || užtekantį krauju, / Drabužiu nauju* (*Naujas Mažas Aukso Altorius,* 436).

[20] Patogumo dėlei ir toliau vartosime terminą „Heninijaus kirčiavimas", nors ir žinoma, kad jis atsirado iki Heninijaus. Allenas šią sistemą vadina „anglų-olandų tradicija" (*Anglo-Dutch tradition*, Allen, 1973, 271).

[21] „Padarėte ne draugų (ἑταίρων) darbą, Parmenonai, bet, prisiekiu Dzeusu, heterų (ἑταιρῶν); nors raidės ir tos pačios, posakio prasmė dėl to netampa labai akivaizdi."

[22] Tyrinėtojų (pvz., Wahlströmo) įdomūs mėginimai atrasti kokią nors žodžio kirčio rolę klasikinėje graikų poezijoje yra nedažni ir padėties nekeičia.

Iki pat istorinės lingvistikos atsiradimo XIX a. šie reiškiniai Europos filologams buvo nesuprantami. Buvo tikima, kad egzistuoja tik vienas, dinaminis, kirtis, o klasikinės graikų poezijos skandavimas atrodė nepaaiškinama anomalija.

Taip pat nuo seno buvo pastebėta, kad lotynų eilėdaroje žodžio kirčio ir metrinio ikto sutapimai pasitaiko daug dažniau. Kaip matėme, akcentinio ritmo siekimas Viduramžiais netgi sukėlė sapfinės strofos reformą. Ypač dažnus kirčio ir ikto sutapimus galima pastebėti lotyniškame hegzametre (Allen, 1973, 337, cf. Girdenis, 2001, 78). Šie sutapimai yra automatinė kitų reiškinių pasekmė (tai atskiro tyrimo tema), tačiau dažnai buvo manoma, kad panašių dėsningumų reikėtų ieškoti ir graikų hegzametre.

Nuo čia lieka tik vienas žingsnis iki Heninijaus sistemos. Tuometinių filologų samprotavimų eigą galime aiškiai atsekti 1673 m. Vosijaus veikale (Vossius, 1673, 19 sq.). Įrodymui Vosijus paima Homero *Odisėjos* fragmentą (γ 1–3):

> Ἥλιος δ' ἀνόρουσε, λιπὼν περικαλλέα λίμνην,
> Οὐρανὸν ἐς πολύχαλκον, ἵν' ἀθανάτοισι φαείνῃ
> Καὶ θνητοῖσι βροτοῖσιν ἐπὶ ζείδωρον
> [ἄρουραν.[23]

Kaip matyti, žodžio kirtis beveik niekur, išskyrus vieną kitą žodį, nesutampa su metriniu iktu. Kas gi būtų, jei graikiškais kirčio ženklais būtų sužymėta ne kirčio, o metrinio ikto vieta? Vosijus taip ir padaro:

> Ἥλιὸς δ' ἀνοροῦσε, λιπὼν περικάλλεα λίμνην,
> Οὔρανον ἐς πολυχάλκον, ἵν' ἀθανατοῖσι φαείνῃ
> Καὶ θνητοῖσι βροτοῖσιν ἐπὶ ζειδῶρον
> [ἀροῦραν.[24]

Rezultatas akivaizdus: šitaip transformuotas kirtis beveik visuose žodžiuose krinta ant priešpaskutinio ilgo skiemens, arba trečio nuo galo skiemens, jei priešpaskutinis trumpas. Lieka tik daryti išvadą, kad Homero laikais tai ir buvęs tikrasis žodžių kirtis. Ar yra kokių kitų, nepriklausomų įrodymų, kurie pagrįstų tokią drąsią hipotezę, kad senovės graikai kirčiavę pagal lotyniškąsias taisykles, o tik vėliau kirtis pasikeitęs? Tariamą įrodymą pateikia graikų kirčiavimo reiškinys, mūsų laikais žinomas kaip Vendryeso dėsnis (Collinge, 1985, 199–202): Vosijui jau žinoma, kad senoviniai ἑτοῖμος, ἐρῆμος, τροπαῖον klasikinės Atikos laikais virto ἕτοιμος, ἔρημος, τρόπαιον (Vossius, 1673, 20). Štai ir trūkstama grandis. Tai sukuria visišką pagrįstumo iliuziją, ir fantastinė hipotezė atrodo įrodyta. Tuo daug kur buvo tikima iki pat XIX ar net XX amžiaus.

Nesunku suprasti, kad prie tokių išvadų įvairūs to meto filologai galėjo prieiti nepriklausomai vienas nuo kito: sukirčiavus bet kurio graikiško hegzametro žodžius pagal lotyniškąsias taisykles, kirčio ir ikto sutapimų procentas išeitų labai didelis, t. y. maždaug toks pat kaip lotynų hegzametre (antroje eilutės pusėje net apie 90 %[25]).

Pats Sventickio *Odarion* egzistavimas įrodo, kad Vosijus nėra pirmasis „Heninijaus" sistemos kūrėjas, nes *Odarion* parašytas dar prieš Vosijui gimstant. Iš kur į Vilniaus universitetą galėjo patekti ši kirčiavimo sistema? Be to, ar tokia lotyniško kirčiavimo sistema buvo taikoma tik graikų kalbai?

Naujų duomenų čia suteikia dviejų XVI–XVII a. anglų poetų Edmundo Spenserio[26] ir Gabrielio Harvey[27] susirašinėjimas, kurio iš-

[23] „Saulė pakilo iš jūros, išplaukus į mėlyną dangų, / Atnešė šviesą dievams amžiniems ir žmonėms trumpaamžiams, / Ir vaisingiausiai penėtojai žemei." (Ralys, 1964)

[24] Kaip matome, Vosijus dar pažymėjo aspiracijos ženklus žodžių viduryje ('Ἥλιὸς ir φαείνῃ), beje, etimologiškai neteisingai: iš tiesų ir ϝ[ϝ]έλιος, ir φα[ϝ]είνῃ tarp balsių yra turėję tą patį priebalsį (Frisk, 1973).

[25] Plg. Alleno pateikiamus duomenis (Allen, 1973,337).

[26] Edmund Spenser (1552?–1599), anglų poetas, poemos *The Faerie Queene* (1590; 1596) autorius.

[27] Gabriel Harvey (1550?–1630), anglų teisininkas, filologas, poetas, Edmundo Spenserio draugas.

traukas pateikia Allenas (Allen, 1973, 156, 3 išn.; 273). Kaip rodo dokumentai, XVI a. kai kurie anglų filologai skelbė teoriją, kad net ir anglų kalbos žodžiai turėtų būti kirčiuojami lotyniškai. Iš netiesioginių duomenų matyti, kad ta teorija skelbė štai ką: jei angliško žodžio priešpaskutinis skiemuo pagal *lotynų* kalbos taisykles yra „ilgas", tas skiemuo ir turėtų būti kirčiuojamas. Pavyzdžiui, anglų kalbos žodį *carpenter* („dailidė"), natūraliai kirčiuojamą pirmajame skiemenyje, šios sistemos šalininkų manymu, derėjo kirčiuoti priešpaskutiniame skiemenyje (kaip, pavyzdžiui, lotynišką žodį *libenter*).

Pasipiktinęs šia teorija, Gabrielis Harvey 1580 m. parašė Spenseriui laišką, kuriame yra tokie žodžiai: „In good sooth, and by the faith I beare to the Muses, you shal neuer haue my subscription or consent... to make your *Carpēnter*, our *Carpēnter*, an inche longer or bigger than God and his Englishe people haue made him"[28]. Iš laiško intonacijos atrodo, kad Harvey ginčijasi tiesiogiai su Spenseriu, tarsi šis būtų naujosios sistemos šalininkas; vis dėlto Spenserio poezijoje lyg ir nematyti jokio ekscentriško angliškų žodžių kirčiavimo. Kad ir kaip būtų, toliau Harvey sako: „[...] we are to be moderated and ouerruled by the vsuall and common receiued sounde, and not to deuise any counterfaite fantasticall Accent of oure owne, as manye, otherwise not vnlearned, haue corruptely and ridiculouslye done in the Greeke"[29].

Tai, Alleno žiniomis, yra anksčiausias netiesioginis liudijimas apie šią kirčiavimo sistemą, vėliau pavadintą Heninijaus vardu. Kaip matyti iš Harvey žodžių, 1580 m. Anglijoje kai kas jau buvo lotynišką kirčiavimą „ydingai ir juokingai" pritaikęs graikų kalbai, t. y. iš esmės jau buvo paskelbta Heninijaus sistema.

Turime tokią chronologiją: pirmasis Harvey paminėjimas 1580 m., Sventickio *Odarion* 1604 m., Vosijaus veikalas 1673 m., Heninijaus veikalas 1684 m. Taigi 1604 m. Vilniuje išleistas eilėraštis yra anksčiausias žinomas tiesioginis Heninijaus sistemos liudijimas, pasirodęs vos po 24 metų nuo pirmojo netiesioginio paminėjimo Anglijoje ir beveik 70 metų anksčiau už Vosijaus knygą.

Galima spėti, kad toks ankstyvas anglų filologų išrastos kirčiavimo sistemos pavartojimas Vilniuje rodo tuometinio Vilniaus universiteto ryšius su anglų universitetais. Tai patvirtintų kai kurie netiesioginiai duomenys: kaip žinoma, XVI–XVII a. Vilniaus universitete būta anglų studentų. Vienas jų 1589 m. Vilniuje išspausdino eilėraštį „To the realme and people of poolande" (*Gratulationes* [43]); taip pat žinomi du studentai iš Škotijos, 1604 m. Vilniuje publikavę lotyniškų eilėraščių (*Theatridium* passim; Strockis, 2001, 107); 1589 m. nežinomo Vilniaus universiteto studento buvo parašytas pirmasis lietuvių hegzametras (*Gratulationes* [44]) kiekybine eilėdara (neskiriant reikšmės natūraliam žodžio kirčiui), o lygiai tokia pat sistema XVI a. Anglijoje buvo mėginama rašyti hegzametrus anglų kalba (Allen, 1973, 351–353). Gali būti, kad šiame kontekste angliškosios graikų kalbos kirčiavimo sistemos pavartojimas Vilniaus universitete pačioje XVII a. pradžioje nėra visai atsitiktinis.

Heninijaus sistema poezijoje paliko nedaug pėdsakų. Sventickio *Odarion* šiuo metu yra anksčiausias žinomas pavyzdys; labai vėlyvą pavyzdį, sukurtą Amerikoje XIX a. (t. y. Heninijaus

[28] „Iš tiesų, ir vardan mano ištikimybės Mūzoms, jūs niekada negausite mano pritarimo ar sutikimo... padaryti jūsų *carpénter*, arba mūsų *cárpenter* („dailidę") bent vienu coliu ilgesnį ar didesnį, negu Dievas ir jo anglų tauta jį padarė." Kalbama apie žodžio *carpenter* tariamus skiemenų ilgumus.

[29] [...] „mes privalome paklusti ir laikytis įprasto ir visuotinio paveldėto skambesio, o ne išrasti kokį nors dirbtinį ir fantastinį mūsų pačių kirtį, kaip daugelis, nors kitais požiūriais ir nebūdami nemokyti, ydingai ir juokingai jau padarė su graikų kalba."

sistemos gyvavimo pabaigoje), mini Allenas (Allen, 1973, 273). Tai Henry Wadswortho Longfellow (1807–1882) eilėraštis „Blind Bartimeus"[30], parašytas anglų kalba su graikiškomis Naujojo Testamento citatomis. Paskutinė jo strofa atrodo taip:

Ye that have eyes yet cannot see,
In darkness and in misery,
Recall those mighty Voices Three,
Ἰησοῦ, ἐλέησόν με!
Θάρσει, ἔγειραι[31], ὕπαγε!
Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε![32]

Akivaizdu, kad graikiškos eilutės čia įgyja 4 pėdų jambo ritmą, identišką angliškoms eilutėms, tik tuomet, jei graikiški žodžiai kirčiuojami Heninijaus sistema[33]. Be to, kaip matyti, Longfellow vartojo tradicinį angliškąjį graikų kalbos tarimą, tad graikiškos eilutės čia yra tiksliai surimuotos su angliškosiomis[34]. Graikiškąjį tekstą Longfellow tarė ir kirčiavo taip (IPA fonetine transkripcija):

[aɪ'i:saʊ i:leɪ'i:sɔn,mi:
'θɑ:rsaɪ i:'gaɪraɪ 'hɪpʌ,gi:
hi: 'pɪstɪs,saʊ si:'səʊki:,si:][35]

Tai, kaip minėta, yra vėlyviausias žinomas Heninijaus sistemos paliudijimas. Netrukus, atsiradus istorinei lingvistikai ir indoeuropiečių akcentologijai, buvo suvoktas Heninijaus sistemos nepagrįstumas, ir ji palaipsniui tyliai mirė. Mūsų dienomis ši sistema jau pamiršta.

## Išvados

Kaip buvo parodyta anksčiau (Strockis, 2001, 106–116), graikiškas Grigaliaus Svetickio eilėraštis *Odarion* buvo sukurtas dviem skirtingomis eilėdaros sistemomis vienu metu: kvantitatyvine sapfine strofa ir silabine rimuota eilėdara.

Smulkiau išanalizavus kvantitatyvinį *Odarion* eilėdaros aspektą matyti, kad *Odarion* yra dar keistesnis konglomeratas, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio: jo graikų kalba imituoja ne Sapfo, bet Homero dialektą (*ten pat*, 110), o kvantitatyvinė eilėdara atitinka ne graikiškąją pačios Sapfo, bet lotyniškąją Horacijaus sapfinę strofą. Susidaro įspūdis, kad šis graikiškas sapfinis eilėraštis galėjo būti sukurtas nemačius nė vieno autentiško Sapfo fragmento[36].

Kito *Odarion* aspekto, tai yra jo rimuotos silabinės eilėdaros, analizė rodo, kad jis sukurtas 7 faktinių (ne grafinių) eilučių strofa, kilusia iš Viduramžiais transformuotos lotyniškos Hora-

[30] Aklasis Bartimiejus, NT personažas (*Mk* 10, 46–52).

[31] NT tekste (*Mk* 2, 11) ἔγειρε. Galbūt šis netikslumas rodo, kad Longfellow galėjo žinoti ir bizantiškąjį (dabartinį) graikų kalbos tarimą, kuriuo ἔγειρε ir ἔγειραι skambėtų vienodai.

[32] Jūs, kurie turite akis, bet neregite, / tamsybėse ir varge / atsiminkite tuos tris galingus balsus: „Jėzau, pasigailėk manęs!" (*Mk* 10, 47 = *Lk* 18, 38) / „Nenusimink, kelkis, eik!" (≈ *Mt* 9, 6 ≈ Mk 2, 11 + ≈ *Mk* 10, 49 et passim) / „Tavo tikėjimas išgelbėjo tave!" (*Mt* 9, 22 = *Mk* 5, 34 = *Mk* 10, 52 = *Lk* 7, 50 = *Lk* 8, 48 = *Lk* 17, 19 = *Lk* 18, 42)

[33] Čia dar galima prisiminti graikų poeto Konstantino Kavafio (1863–1933) eilėraščius naująja graikų kalba, į kuriuos dažnai būdavo įterpiamos autentiškos citatos senąja graikų kalba, priderinant jas prie jambinio naujosios graikų kalbos eilučių ritmo. Heninijaus sistema čia, žinoma, nevartojama, tačiau eilėdaros principas panašus: senosios graikų kalbos prozinėms citatoms sutinkiamas akcentinis jambinis ritmas, kirčiuojant jas natūraliuoju žodžio kirčiu (Strockis, 1993, 36).

[34] Egzistuoja nežinomo vertėjo parengta vien angliška šio eilėraščio versija: *Recall those mighty Voices Three, / Jesus, have mercy now on me! / Fear not, arise, and go in peace! / Thy faith from blindness gives release!* (Interneto šaltiniai)

[35] Akivaizdu, kad taip ištartas ir sukirčiuotas tekstas būtų nesuprantamas nei senovės, nei dabartiniam graikui, nei dabartiniam senosios graikų kalbos studentui. Apie tradicinį anglų mokyklose vartotą graikų kalbos tarimo sistemą žr. Feyerabend, 1955, VII, Drerup, 1932, passim, Stanford, 1967, passim.

[36] Jėzuitų administruojamame tuometiniame Vilniaus universitete tai net ir nebūtų labai stebėtina.

cijaus sapfinės strofos. Silabinė *Odarion* strofa yra analogiška lotyniškam Pauliaus Diakono *Himnui šv. Jonui* ir kitiems krikščioniškiems himnams. Tokia pati eilėdara, tik su paprastesne rimavimo schema, panašiu metu buvo vartojama ir lietuvių poezijoje (1646 m. S. Slavočinskio giesmės).

*Odarion* rimavimas ir akcentinis ritmas išgautas pritaikius graikų kalbai Heninijaus kirčiavimo sistemą. Ši sistema kilo iš klaidingo Homero epų eilėdaros interpretavimo, nepagrįstai ją gretinant su lotyniškojo hegzametro sandara.

Seniausias netiesioginis šios sistemos paminėjimas žinomas 1580 m. Anglijoje. Taigi Vilniuje išleistas Sventickio *Odarion* yra seniausias Heninijaus sistemos pavartojimo atvejis, paliudytas vos 24 metais vėliau po pirmojo paminėjimo. Atmetus spėjimą, kad toks sutapimas gali būti atsitiktinis, tai rodytų tuometinio Vilniaus universiteto ryšius su Anglijos universitetais[37].

Tradiciškai Heninijaus sistemos pradžia buvo laikomi Vosijaus (1673) ir Heninijaus (1684) veikalai. Dabar matyti, kad Heninijaus kirčiavimo sistemos pradžią reikia nukelti ištisu šimtmečiu į praeitį.

---

[37] Lieka nežinoma, ar visa *Theatridium* autorių karta Vilniaus universitete buvo mokoma graikų kalbos „Heninijaus" kirčiavimu, ar tai yra tik drąsi Sventickio inovacija. Kiti mums žinomi to meto Vilniaus universiteto studentų graikiški eilėraščiai parašyti gryna kiekybine eilėdara ir žinių apie kirčiavimą nesuteikia. Graikiškuose žodžiuose kirčio ženklai visada rašomi autentiškai, tik su nedidelėmis korektūros klaidomis.

## LITERATŪRA


Allen, W. Sidney, 1973: *Accent and Rhythm. Prosodic Features of Latin and Greek: A Study in Theory and Reconstruction*, Cambridge: University Press.

Chandler, Henry W., 1983: *A Practical Introduction to Greek Accentuation*, New Rochelle, New York: Aristide D. Caratzas, Publisher.

Collinge, N. E., 1985: *The Laws of Indo-European*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamin's Publishing Company.

*Corpusculum poesis Polono-Graecae saeculorum XVI–XVII (1531–1648)*, 1991: Collegit, edidit [...] Janina Czerniatowicz, Wrocław, Warszawa, Kraków.

Drerup, Engelbert, 1932: *Die Schulaussprache des Griechischen von der Renaissance bis zur Gegenwart*, Bd. I–II, Paderborn.

Erasmus Rotterodamus, 1558: *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione... dialogus*, Basileae [Basel].

Feyerabend, K. S., 1955: „Some Remarks on the History of Greek Sounds", *Lagenscheidt's Greek-English Dictionary*, Berlin–London.

Frisk, Hjalmar, 1973: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. I, II, Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag.

Girdenis, Aleksas, 2001: *„'Metų' hegzametras"*, *Aleksas Girdenis, Kalbotyros darbai* III, 75–106, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Girdzijauskas, Juozas, 1998: *Literatūros terminų žodynas*, Vilnius: Baltos lankos.

*Gratulationes Serenissimo ac Potentissimo Principi Sigismundo III D. g. Regi Poloniae, Magnoque Duci Lithuaniae, &c. &c. In optatissimo & felicissimo S. R. M. suae Vilnam aduentu, factae Ab Academia Vilnensi Societatis IESV*, Vilnae: Typis Ilustriss. Principis Nicolai Christophori Radiuili, MDLXXXIX [Vilnius, 1589].

Hanschke, Paulus, 1914: *De accentuum Graecorum nominibus*, (diss.) Bonnae, A. Marcus et E. Weber.

Henninius, Henricus Christianus, 1684: *Ελληνισμος ορθοιδος, Seu Graecam linguam non esse pronunciandam secundum accentus. Dissertatio paradoxa*, Trajecti ad Rhenum [Utrecht].

Lejeune, Michel, 1955: *Traité de phonétique grecque*, Paris.

*Mažas naujas Aukso Altorius. Didei naudinga maldų knygelė pavesta visos Lietuvos katalikų Jaunumėnei*, 1929: Tilžė: lėšomis ir spaustuvė J. Schoenke.

Niedermann, Max, Dr., 1925: *Historische Lautlehre des Lateinischen*, Heidelberg: Carl Winter-Universitätsbuchhandlung.

*Novum Testamentum Graece*, 1996: ed. Barbara et Kurt Aland et al., editio 27. revisa, Stuttgart.

Ralys, vert., 1964: Homeras, *Odisėja*, vertė Jeronimas Ralys, Vilnius: Vaga.

Rupprecht, Karl, Dr., 1950: *Einführung in die griechische Metrik*, dritte Auflage, München.

Schwyzer, Eduard, 1939: *Griechische Grammatik*, erster Band: *Allgemeiner Teil. Lautlehre. Wortbildung. Flexion*, München.

Slavočinskis, S. M., 1958: *Giesmės tikėjimui katalickam priderančios, 1646*, fotografuotinis leidimas, Vilnius.

Stanford, W. B., 1967: *The Sound of Greek. Studies in the Greek Theory and Practice of Euphony*, Berkeley–Los Angeles.

Strockis, Mindaugas, 1993: „Prolegomena [Konstantino Kavafio Eilėraščiams]", *Naujasis Židinys 5*, 31–37, Vilnius.

Strockis, Mindaugas, 2001: „Graikų kalbos kirčiavimas ir eilėdara XVII amžiaus Vilniaus universitete. Grigaliaus Sventickio *Odarion*", *Literatūra* 43(3), 106–116.

*Theatrum S. Casimiri, in quo ipsius prosapia, vita, miracula, & illustris pompa in solemni eiusdem apotheoseos instauratione, Vilnae Lithuaniae Metropoli, V. Id. Maii, Anno D-ni M. DC. IV. instituta graphice proponuntur*, editum ibidem, eodem anno, operis typographicis Academiae Societatis Iesu [Vilnius, 1604].

*Theatridium poeticum Sanctissimo & Castissimo Poetae D. Casimiro Academici Parthenii Vilnae monumentum immortale PP* [Vilnius, 1604].

[Vossius, Isaacus], 1673: *De poematum cantu et viribus rythmi*, Oxonii [Oxford].

Wahlström, Erik, 1970: „Accentual Responsion in Greek Strophic Poetry", *Atspaudas: Commentationes Humanarum Litterarum* 47, Helsinki.

Zabulis, vert. 1969: Gajus Valerijus Katulas, *Lyrika*, iš lotynų kalbos vertė Henrikas Zabulis, Vilnius: Vaga.

Zabulis, vert. 1977: Horacijus, *Lyrika*, iš lotynų kalbos vertė Henrikas Zabulis, Vilnius: Vaga.

Zabulis, vert. 2002: Sapfo, vertė ir sudarė Henrikas Zabulis, Vilnius: Meralas.

## GREEK ACCENTUATION THEORIES AND THE VERSIFICATION OF THE *ODARION* OF GRIGALIUS SVENTICKIS (1604)

**Mindaugas Strockis**

Summary

In the previous article (see issue 43(3), pages 106–116) it has been shown that the so-called Henninian accentuation system for Greek was used at the University of Vilnius as early as 1604; this fact is attested in the *Odarion* of Grigalius Sventickis. The Greek poem was written in two versification systems at the same time: the quantitative Sapphic stanza as well as rhymed accentual versification.

Further analysis of the *Odarion* reveals that the quantitative aspect of its versification imitates not the Greek stanza of Sappho, but the Latin Sapphic stanza of Horace. The accentual aspect of the *Odarion* imitates medieval Latin Christian hymns, of which Paulus Diaconus' *Hymn to St John* is representative.

The now obsolete Henninian accentuation of Greek – that is, stressing Greek words according to Latin rules – arose from incorrect interpretation of the Greek hexameter and its illegitimate comparison with the Latin hexameter.

The first indirect mention of this accentuation system appears in England in 1580, in a letter of Gabriel Harvey to Edmund Spenser. The *Odarion* is therefore the earliest direct attestation known to us of the Henninian system in use, only 24 years later than the first mention in England. Thus it seems that the origin of 'Henninian' accentuation should be placed about a century earlier than the actual treatise by Henninius (1684).

The use of the English-invented accentuation system of Greek in Vilnius at so early a date probably also indicates that there were relations between the University of Vilnius and English universities in the 16th century.

Gauta 2002 11 05
Priimta publikuoti 2002 11 15

*Autoriaus adresas*:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-2734 Vilnius
El. paštas: Mindaugas.Strockis@flf.vu.lt